

Media-сучасність

УДК 070:316.774:82

Олена Іванова

МЕДІА-ПОЗИЦІОНУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ, АБО ІДЕНТИФІКАЦІЯ МИСТЕЦТВА СЛОВА ЗА МИСТЕЦЬКОЮ ПРЕСОЮ

Література – це те, що ми про неї думаємо в той чи інший період, коли ми знову і знову (а не раз і назавжди) стверджуємо її вартість як соціокультурного феномена. Через утвердження глобальних трансформацій культури нинішній загальноцивілізаційний і особистий досвід літератури постає «феноменом розриву» (М. Фуко), коли вчорашні сталості думок про неї (горизонт очікування, стабільність історії постатей, жанрів, напрямків, шкіл, ґрунтовність теорії, вагомість авторитетів, ін.) втрачають свою визначеність, вагомість і адекватність. Сучасна культура щось перериває в уявленнях про літературу, кладе межу, а щось залишає незмінним, адже ми продовжуємо дещо називати «літературою», ідентифікуючи її через спів- та протиставлення з різними контекстами – і синхронічними, і діяхронічними. Як соціокультурний феномен література вписується в соціокультурний простір і структурно, і змістовно, займаючи в ній певне місце, царину, що і демонструє рівень та характер символічного капіталу (П. Бурдьє) мистецтва слова. Аналізуючи соціокультурний простір у комунікативно-дискурсивному його вимірі, Роман Кісь пише: «Динаміка культури полягає насамперед у *складному діалозі тут-і-тепер-смислів (конструктів) зі смислами (певними лінгвокультурними концептами), що «відстоювалися» в діяхронії, а отже, самі були залучені до самовідтворення певних – так званих традиційних – структур культури*» (курсив – Р.К.) [1, 10].

В умовах інформаційної культури, де розвиток комунікативних технологій забезпечив всепроникність мас-медіа, через яку сучасна епоха отримала назву «медіа-суспільство» [див.: 2], сфера соціальних комунікацій

демонструє уявлення про різні суспільно значущі об'єкти з позицій даного соціуму. Відтак мистецька преса містить уявлення про літературу включно зі всіма правилами, керуючись якими суспільство наділяє літературу певним статусом, цінностями і функціями, зокрема думки сучасності про те, що таке література, якою є якісна і неякісна, цінна і не варта уваги творчість майстрів слова. Вона також включає в себе аналіз зв'язків літератури з іншими сферами суспільного життя. Мистецька преса – комунікативний суб'єкт, який бере участь у продукуванні, фіксації і просуванні статусу літературного твору і літератури, їх функціональних і ціннісних характеристик, а також є формою репрезентації запитів соціуму щодо літератури, вона має свідомий і системний погляд на літературу, при цьому не науковий і не мистецький, що дозволяє інтерпретувати його як досвід літератури, що його має сучасна культура. Це фіксація живого акту і факту проявлення думки, живого процесу мислення і відчуття літератури, суб'єктивного, плинного, але закономірного і обґрунтованого. Це не зона істини, а поле бажань, суджень, цінностей, устремлінь.

Безпосередньо спостерігати за тим, що відбувається в полі літератури суспільство не може. Герд Штрамайер послідовно розрізняє, як і більшість сучасних західних теоретиків масової комунікації, безпосереднє та опосередковане сприйняття реальності за критерієм очевидності бачення подій (свідок) чи бачення подій очима інших, яке «відбувається, коли індивіди сприймають події через ЗМІ або ЗМІ сприймають події через «постачальників інформації», яким і делегується перевірка гіпотез щодо того, що має місце в дійсності [4, 86-87]. До речі, 80% інформації, що має сучасна людина, надається їй через канали мас-медіа [4, 87]. Враховуючи факт комерціалізації та ідеологізації журналістики взагалі і мистецької преси зокрема, які просувають на ринок певну мистецьку продукцію з метою її продажу чи пропаганди, а не висловлюють реального ставлення (до речі, масштаби цих тенденцій оцінюються дослідниками надто по-різному), наголошуємо: сама спроба контролювати інформаційні потоки з певною метою (чи то комерційною, чи то ідеологічною) втілює, окрім іншого, ще й уявлення того, хто має інформаційну владу, про можливості предмету маніпуляції (в нашому випадку – вербальної творчості), а самі ці уявлення можуть бути цікавими як одна з форм вираження усвідомлення культурою феномену, який підлягає маніпулюванню. Так, скажімо, цензурування може мати підґрунтям і бажання не допустити розповсюдження негативу

(деструктивних ідей, непривабливих вчинків, неякісної продукції, і т.д.). Тож контроль у сфері медіа можна трактувати як неабсолютний, нетотальний, але закономірний і такий, що може мати адекватні пояснення.

Вивчення мистецької преси як джерела рецепції літератури сучасною культурою – це вивчення цілого спектру складних наукових питань, але в такому аспекті, що є доступним для системного опису через свою текстуальну експлікованість і соціальну інституціональність. Обґрунтування перспектив і продуктивності підходу до дослідження контенту мистецької преси як джерела відомостей про усвідомлення сучасною культурою статусу мистецтва слова як соціокультурного феномену, зокрема щодо характеру ідентифікації української літератури початку ХХІ століття – мета цієї статті. Оскільки об'єктом дослідження виступає преса, що пише про красне письменство, слід акцентувати увагу на тому, що в ньому наука отримує для системного вивчення зафіксоване, але первинне, феноменальне життя літератури в обставинах сучасності.

Необхідною умовою розуміння з позицій герменевтики є представленість того, що підлягає витлумаченню або інтерпретації у вигляді тексту. Тож дослідження експлікації уявлень про літературну творчість у сучасних соціокультурних обставинах у вигляді висловлювань, якими є тексти мистецької преси, – доречно і виправдане як оприлюднений реальний емпіричний досвід сучасної культури щодо літератури, реалізований при цьому у визнаній і затребуваній суспільством формі. Крім того, такий підхід також дає можливість вивчати інтерсуб'єктивний горизонт сприймання і розуміння літератури, що додає об'єктивності загальній картині завжди індивідуального досвіду, яким вона стає для нас. Мистецька преса – сфера комунікативних дій, звернених до творчої, діючої спільноти авторів і читачів, яка демонструє шляхи і факти активного проникнення літератури у соціальний і публічний контекст. Це інституція, де відбувається обмін думками, доведення, артикуляція, формування позицій, підвищується компетентність актантів, змінюється їх поведінка, набувають активізації творчі зусилля. Комунікативні наміри і дії у цьому впорядкованому, санкціонованому, діалогічному просторі впливають на процеси і зміст мовно-літературної сфери загалом і її суб'єктів зокрема.

Трансляція уявлень про літературу і учасників творчого процесу, з нею пов'язаного, що здійснюється мистецькою пресою, – не штучне зібрання окремих, заґрунтованих на власних інформаційних потребах, позицій гравців

масово-інформаційного простору сучасної України, а процес експлікації тенденцій загальнокультурного порядку: новий тип культури як нове мислення про світ вибудовує нові уявлення про дійсність і окремі її складові, однією з яких є вербальний твір, що протягом століть і тисячоліть належав до основних цінностей і здобутків людської цивілізації.

Коли мова йде про такий специфічний хронологічний період як сучасність, виникає питання про його хронотопічні ознаки: що вважати сучасністю, які межі того, всередині чого події, явища, процеси можуть бути представлені і уявлені як сучасні. В статті пропонується феноменологічний підхід, з позицій якого сучасність постає як суб'єктивне та інтерсуб'єктивне (якщо мова йде спільноту людей) відчуття теперішнього часу. Сучасність – хронотопічний простір із вміщеними там подіями, явищами, процесами, що переживається з відчуттям закінченого часу і особистою причетності до історії, що ще не завершилась, а триває, є актуальною «тут і зараз». Межі її позначаються семантично, – як зміна відчуттів і перетин смислового кордону, що відділяє вже завершений етап історії від того, що розпочався. Сучасність – зона стабільного відчуття цілісності бачення життя, що тече, інтегрований образ подій, явищ, процесів. І в такому ракурсі розмова про сучасність з необхідністю виходить на постановку питання про точку зору чи категорію розповідача, яка і забезпечує бачення зони теперішнього, сучасності. Розповідач бере дієву участь у створенні історії сучасності чи формуванні її цілісного образу як той, хто здійснює осягнення досвіду живого життя, що триває. Крім того, саме з цих позицій задається горизонт бачення майбутнього, тут закладається проєкт, карта, концепція майбутнього, що його має і починає втілювати своїми діями сучасність. Саме так відчувається і сучасне життя літератури, і те, що в ній було ще вчора, а тепер стало вже історією, і те, що ми в ній очікуємо зустріти в майбутньому.

Преса про літературу – це також розповідь і розповідач, що репрезентує свою історію сучасності, минулого і майбутнього літератури. Де межі зони сучасності в наших уявленнях про літературу як соціокультурний феномен, що розвивається разом із загальним рухом історії? Де і в чому проявляється зміна в наших уявленнях про літературу, яка свідчить про межу цього актуального теперішнього літератури? Яким є наш план майбутнього літератури, якщо новою віхою, на думку гуманітаристики ХХ-ХХІ ст. є інформаційне суспільство як єдиний розгорнутий план

майбутнього, що ми зараз маємо? На всі ці питання можна шукати відповіді зокрема в тому розгорнутому висловлюванні про літературу, що його надає літературна преса сучасної України, оскільки «журналістика, як вид публічної літературної діяльності, фактологічна і конкретна ще в тому сенсі, що взаємозв'язки, впливи, перипетії подій подаються на шпальтах преси не абстрактно, а через конкретних людей, сприймаючи життя яких, читач мимоволі відслідковує історичний шлях нації, народу, людства. Більше того, сама преса, значною мірою, стає для свого читача тим вірним стрижнем, котрий дозволяє орієнтуватись (через будову фактів) і в напрямках розвитку, і в динаміці власного існування... Постійне зближення з реальністю, ступінь заглибленості в неї надає пресі не часткового значення, а функцію творчого засобу формування людини як творця власних цінностей, цінностей суспільства» [3, 53-54].

Обраний ракурс дослідження – це ціннісний аспект статусу літератури в культурі сучасності як його подає і формує мистецька преса. Осмислюючи і репрезентуючи на своїх сторінках літературу, вона надає орієнтири суспільству щодо її усвідомлення та формування уявлень про її цінність, значимість, про способи оцінювання літератури, бачення її здобутків, діячів, історії розвитку, майбутнього і ін. Мистецька преса, інформуючи про те, що має місце в полі літератури тих, хто в цьому зацікавлений, подаючи оцінений образ літератури як виду мистецтва та як соціокультурного феномена, і містить оцінні судження, і транслює способи оцінювання літератури. Ціннісні характеристики літератури як виду мистецтва, що актуалізуються в тій чи іншій соціокультурній ситуації та свідчать про статус цього виду мистецтва, постійно циркулюють між всіма актантами поля літератури та здійснюють взаємний вплив та взаємну орієнтацію, і обумовленість поведінки, і набуття якостей: виробники – продукти – споживачі. У сфері творчості продукуються естетичні цінності і норми, в творах – уміщуються, а в рецепції актуалізуються та формуються, щоб реалізовуватись у варіанті нових очікувань і запитів.

Зазначений ракурс дослідження включає цілий спектр питань. На нашу думку, основними з них є такі: типологія оцінювання літератури, характер її позиціонування щодо минулого мистецтва слова, ідентифікація красного письменства по відношенню до інших літератур світу, щодо позиції науки про літературу, аналіз уявлень про цей вид мистецтва з точки зору його взірців та стандартів, ідентифікація здобутків літератури по відношенню

до позицій філологічної та загальномистецької науки і критики. В статті увага зосереджується на питанні позиціонування сучасної української літератури на фоні її минулого.

Література сучасності осмислюється мистецькою пресою через її співставлення з літературою минулих часів. Це джерело інформації про способи оцінювання літератури, оскільки у співставленні акцентуються риси тяжіння (схожості) або відштовхування (відмінності), а також вимальовується уявлення про поступ, рух літератури і формується програма її майбутнього. Усвідомлення української літератури в контексті інших світових літератур також свідчить про її позиціонування, зокрема близькість, спорідненість, тяжіння та далекість, чужинність, відштовхування. Це також джерело формування уявлень про оцінювання літератури.

Увага до літератури попередніх епох – надзвичайно показовий момент. У культурі не може бути автоматичного «повернення» фактів і явищ. «Повернення» і «переосмислення» – це шок, це струс, це необхідність щораз нового бачення світу. Скажімо, недостатньо надрукувати репресованого і/чи забороненого письменника через півстоліття після його загибелі, сподіваючись, що це «нове» літературне явище відразу «запрацює». Це явище було «вийняте» зі свого часу, і необхідно пройти складний процес його адаптації в нових соціокультурних умовах.

Тож звертання до минулого літератури може бути: фактом актуалізації або реконструкції творів минулих епох; фіксацією наявних норм і критеріїв оцінювання літератури, – естетичних, соціокультурних, ін.; свідченням ставлення до літературної традиції, характер її осмислення; індикатором зміни літературних поколінь (у відштовхуванні – притягуванні до минулого); полемікою з напрямком, процесом, методом; зафіксованим способом вибудовування історії літератури через досвід читання, тобто через актуальні для сучасності імена попередників.

Одним із найпродуктивніших методів дослідження повідомлень у сфері масмедіа є контент-аналіз, що переконливо доводиться сучасною комунікативістикою та вдало демонструється, зокрема в медіа-енциклопедії, нещодавно виданій Академією української преси [див.: 2]. У контексті поставлених вище питань також доречно видається проведення контент-аналітичного дослідження, яке, на думку автора, має виходити з таких позицій.

Мета дослідження: з'ясувати зміст актуальної історії літератури та принципи оприлюднення її у сучасності.

Предмет дослідження: зона актуальності історії української літератури.

Об'єкт спостережень: інформаційні повідомлення, що репрезентують історію української літератури.

Періодичність спостережень: січень – червень 2007 р.

Вибірка дослідження: до вибіркової сукупності увійшли 9 українських журналів, які пишуть про літературу, що мають найвищі рейтинги та забезпечують доступ до літературного поля максимально широкою аудиторії, і, очевидно, саме вони стають одним з основних джерел формування уявлень читацької спільноти про літературу: «ШО», «Дзвін», «Дніпро», «Київ», «Київська Русь», «Кур'єр Кривбасу», «Сучасність», «Березіль», «Книжник review».

Періодом, вибраним для дослідження цього масмедійного масиву, стало перше півріччя 2007 року, що в роботі розуміється як період проявлення рис інформаційної культури в українському соціокультурному контексті.

У межах заявленого мас-медійного масиву означеного періоду функціонування аналізувалися всі без винятку випуски журналів, – використовувалась суцільна вибірка повідомлень.

У цьому масовоінформаційному потоці увага звертається на матеріали, які містять згадування про історію літератури та інші історичні феномени.

Концептуальна схема: структура ключових категорій контент-аналізу являє собою поле літератури як взаємоперетин літературних подій і актантів поля літератури, що займають у ньому певні позиції та владні повноваження (П. Бурдье). Також категорії контент-аналізу формуються з огляду на масовокомунікативну природу аналізованого медійного потоку.

Категорія: факт історії (загальної та літературної), що актуалізується; характер актуалізації.

Факти історії диференціюються у діапазоні: подія і тенденція, автор-митець, літературний напрямок, течія, школа, твір.

Характер актуалізації диференціюється у діапазоні: вшанування пам'яті і вітання, трансліювання традиції в сучасність, заповнення «пустих місць» історії.

Одиниця підрахунку: поява категорії у повідомленні.

Частотність появи факту історії та характеру його позиціонування з'ясовується простим підрахунком інформаційних повідомлень про нього.

Показники змісту інформаційних повідомлень журналів, що відстежуються:

- увага видань до минулого літератури (факт і частота згадувань минулого літератури);
- диференціація об'єктів актуалізації минулого;
- характер актуалізації минулого літератури.

Зокрема аналіз характеру актуалізації історії літератури засвідчує тяжіння видань про літературу до різних цілей при звертанні до минулого мистецтва слова. Так, вшанування пам'яті та вітання ювілярів найбільш важливі для видань «Дніпро», «Київ», «Березіль» та «Книжник review», заповнення «пістих мість» історії літератури – для «Києва», «Сучасності», «Березоля», «Київської Русі», «Кур'єра Кривбасу». Що ж до трансляції традиції у сучасність, то лише видання «ШО» не приділяє досить стримано актуалізації історії літератури увагу, оскільки взагалі досить стримано ідентифікує сучасне літмистецтво на фоні його минулого, решта ж аналізованих нами видань охоче позиціонують літературу на фоні вже осмисленого і оціненого її доробку, який і інтерпретується як її традиція, що відмежовується від нинішніх шукань літератури як завершене минуле від теперішнього, що триває.

Картина уваги до суб'єктів літератури минулого дає підстави констатувати, що автори-митці та окремі події і тенденції як суб'єкти, що підлягають актуалізації, значно цікавіші мистецькій пресі за окремі твори та літературні напрямки, течії чи школи.

Видання, що пише про літературу, має певну позицію щодо неї та аудиторії, яку можна інтерпретувати як концептуальну ідею (чи систему ідей), вироблену в його межах, об'єднує видання в ціле та транслюється на аудиторію в якості «порядку денного». Якщо видання цього не робить свідомо, а лише подає розрізнені матеріали як калейдоскоп, з них усе одно формується недискретна, континуальна картина «наповненості» соціального космосу, а вона, відповідно, буде і неосмисленою, і спотвореною. Концептуальна еkleктика свідчить про відсутність програми бачення літератури як соціокультурного феномена, хоч наявна чітка, продумана і послідовно втілювана програма бачення поля літератури, її

функцій і цінностей, може бути досить заангажованою, жорсткою, стереотипною і тому чинити маніпулятивний вплив на реципієнта.

Для українських видань про літературу не характерна наявність чіткої і усвідомлюваної програми діяльності у вигляді визначених тез, що транслюються на суспільство. Їх «порядок денний» формується світоглядними установками їх редакцій. Слід сказати і про те, що різні видання пропонують суспільству різні матриці уявлень про поле літератури.

Матеріали переважної більшості українських видань про літературу відбираються згідно певної установки, програми, на формування якої має вплив тип мислення, що лежить в основі бачення літератури як соціокультурного поля. Досвід мистецької преси України репрезентує «різні» літератури з різними іменами, подіями, творами у варіантах різних журналів щодо одного періоду у розвитку української літератури, – сучасного, початку ХХІ століття. Складовою, що долучається до формування соціокультурного образу літератури як феномену, є і позиціонування її на фоні минулого.

Узагальнюючи, звернемо увагу на таке.

Видання «ШО» не має розгорнутої картини минулого української літератури, як і літератури загалом.

Видання «Дзвін», «Дніпро», «Київ» схильні до наполегливої уваги щодо минулого та побудови історії літератури за принципом її актуалізації, що має явні риси міфологізації, оскільки базується на догматичних твердженнях.

У виданнях «Кур'єр Кривбасу», «Сучасність» спостерігається позиціонування минулого літератури на фоні сьогодення, а у «Київській Русі» – побудова альтернативної історії.

Для видань «ШО» та «Київська Русь» вчора літератури – привід і камертон осмислення її сьогодення, причому у варіанті «ШО» далеко не основний і ненайпринциповіший. Саме таке усвідомлення минулого літератури робить ці видання дзеркалом сучасних суспільних настроїв щодо літератури. Видання «Дзвін», «Дніпро», «Київ», «Сучасність» мають чіткі уявлення про розвиток літератури, хоч і досить схематичні. Помічені ними факти з життя сучасної літератури розглядають у загальній перспективі минулого мистецтва слова, тому вони не дають відповідей на питання нинішньої літературної доби, не вказують шляхи, якими йде мистецтво, бо зосереджені на іншому: збереженні традиції літератури,

плеканні її вчорашнього дня. Наскільки вони є сучасниками й творцями літературної доби, свідчить те, наскільки минуле літератури для нас є актуальним сьогодні.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. *Кісь Р.* Глобальне – національне – локальне (соціальна антропологія культурного простору). – Львів: Літопис, 2005.
2. Публіцистика. Масова комунікація: Медіа-енциклопедія / За ред. *В. Ф. Іванова*. – К.: Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2007.
3. *Шаповал Ю. Г.* Феномен журналістики: проблеми теорії. Монографія. – Рівне: РВП «РОСА», 2005.
4. *Штрмайєр Г.* Політика і мас-медіа / Пер. з нім. А. Орган. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008.